

БУХОРО МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИНИНГ ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ

Республика илмий-назарий анжуман материаллари

2020 йил 6 ноябрь

o'tgan. Kolumbdan oldin Amerikani joylashgan joyni Buruniy bashorat qilgan yoki Ibn Sino, Xorazmiy, Termiziy, Forobiy bobolarimizni ustoz deb bilishadi Ibn Sinoning "Tib qonunlari" kitobi 5000 yillardan beri yevropada darslik sifatida ishlatiladi shunga munosib farzand bo'lishimiz kerak. Shu o'rinda M.Kantning go'zalik haqidagi mashhur to'rt tamoilidan uchta sharq faylasuflarining nazaryasi asosida qurilgan mazkur uch tamoil: go'zalikning be'garaz manfaatsiz munosabatlarga qurilishi; uning zaruratga aylangan muhabbatning obyektiga aylanganligi (Gazoliy); go'zalikni oddiy mantiqiy yondashuv orqali bilishimiz mumkin emasligi (Forobiy).

O'zbek folklori fan sifatida ham o'qitiladi tanning maqsadi: talaba yoshlar o'rtasida qadriyatlarimizga hurmat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash. Qadimgi davr folklor namunalari asl namunalari bizga qadar yetib kelmaganligi sababli hamda turli davrlarda turlicha o'zgarishga uchraganligi. O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi folklorlarining ba'zi namunalari ayrim tarixiy, ijrochilarda, yodnomalarda qisman saqlanib qolganligi Ayrim qadimgi mifologlarlarning saqlanib qolganligi: "Avesto", "O'guznoma", "Kitobi dadam Qo'rqib", "Qutadgu bilig", "Hibat-ul-xaqoyiq", "Qissasi Rabguziyda" folklor an'analari bizgacha yetib kelgan va bu asarlarni maktab darsliklarini o'qib o'rganganmiz.

Bu asarlar pandnoma ruhidagi asarlar hisoblanib ham ta'limiy ham tarbiyaviy tomonlari juda ham ko'p. Birgina Xoja Ahmad Yassaviyning "Devoni Hikmat" to'plamida 150dan oshiq hikmat berilgan. Yassaviy o'zini o'zgalardan ustun qo'ymaydi valiyman deb kibr-u havoga berilmaydi, aksincha, o'ziga tanqidiy munosabatda bo'ladi. O'zini va o'zgalarni kamtarlik, vatanparvarlik, xokisorlikka chaqiradi.

Biz ham o'zimizga savol beraylik shu vaqtgacha nima qildik? nima qilolmadik? nimani qilishimiz kerak? So'zimni Xoja Ahmad Yassaviyning hikmatlari bilan yakunlamoqchiman:

Yo'ldan chiqib ozganimni bilmadim men
Haq so'zni qulog'imga olmadim men
Bu dunyoda ketarimni bilmadim men
So'rar bo'lsa men Qul anda ne qilgaymen.

O'QUVCHILARGA ESTETIK TA'LIM-TARBIYA BERISHDA FOL'KLOR QO'SHIQLARINING O'RNI.

Nurullayeva N.K. BuxDU magistranti

Barkamol avlod tarbiyasida musiqa san'atining tutgan o'rni beqiyos, chunki musiqa o'z tabiatiga ko'ra inson hissiyotiga kuchli ta'sir etuvchi, kishilarda nozik didni tarbiyalovchi, ma'naviy barkamollikka undovchi kuchli vosita. Bundan tashqari musiqa inson hayotini voqelikka bo'lgan munosabatini va turli ichki kechinmalarini hilma hil musiqiy tovush bo'yoqlari orqali badiiy obrazlar vositasida yorqin namoyon qiladi. U o'zining g'oyaviy badiiy mazmuni bilan yosh avlodni xalqimizning o'tmish va bugungi hayotini chuqur anglash,

miliy qadriyatlarimizni qadrlash va hurmat qilishga o'rgatadi.

Musika san'ati o'quvchi shaxsining ma'naviy axloqiy madaniyatini, miliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshiradi. Ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stiradi, fikrlash darajasini kengaytiradi. Musika san'ati navqiron avlodning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishida kuchli ta'sir ko'rsatadi. Demak, musika madaniy hayotimizda keng o'rin tutgan va inson shaxsiyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydigan san'at turidir.

Yosh avlodga ta'lim –tarbiya berish umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan har bir o'quv fani hamda sinfdan tashqari olib boriladigan tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Maktab o'quv fanlari o'quvchilarni estetik ruhda tarbiyalash vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Estetik ta'lim- tarbiya tufayli o'quvchilarda bir qator ijobiy sifatlar shakllanadi. Jumladan, ularda kuchli hissiy mushohada, mustaqil tafakkur yuritish qobiliyati, mantiqiy fikrlash hususiyatlari tarkib topadi.

Oquvchilarga estetik ta'lim –tarbiya berishda ma'naviy merosimizning tarkibiy qismi bo'lgan fol'klor qo'shiqlari yetakchi o'rin egallaydi.

"Fol'klor" atamasi ingliz tilidan olingan bo'lib, ikki so'zdan tashkil topgan. "Fol'k"- xalq va "Lore" –donolik so'lari birikmasidan iborat bo'lib "xalq donishmandligi" degan ma'noni bildiradi. U birinchi marta Vil'yam Toms tomonidan 1846 yilda ishlatilgan. Fol'klor –xalq ijodiyotining barcha sohalari singari xalq musiqasini o'z ichiga oladi. Xalq milliy musiqasining eng ommalashgan turi –fol'klor qo'shiqlaridir. Fol'klor qo'shiqlari og'izdan og'izga, avloddan avlodga o'tib to'ldiriladi va sayqal topadi. Fol'klor qo'shiqlarida voqea va hodisalar, shaxsning botiniy kechinmalari o'z aksini topadi. va bu holat jamoaning his-tuyg'ulari bilan uyg'unlashgan holda ifodalanadi. Fol'klor qo'shiqlari –og'zaki an'anadagi musika turi hisoblanadi. Ibtidoiy san'atda paydo bo'lgan o'yin usullari, jodu aytimlari, tovushli signallardan tortib xalq ashula va cholg'u kuylargacha kabi shakllardan iborat. Boshqa musika turlaridan, asosan, turmush jarayoni (urf odat, marosim, bayram va boshqalar) ga bevosita bog'langanligi bilan ajralib turadi. Aksariyat musiqiy fol'klor namunalari kundalik hayot (maishiy, mehnat, marosim va boshqalar) vazifalarini bajaradigan badiiy shakllar sifatida qaror topadi. Ko'pgina xalq musiqasi namunalari sinkretik shakllar bo'lib, bularda kuy ohanglar so'z, qo'shiq, terma, lapar, raqs, tomosha bilan uyg'unlashgan holda yuzaga keladi. Muayyan badiiy an'ana va shakl (ohang) andozalariga asoslangan xalq musika namunalari turli davr va sharoitda (tinglovchilar yoki ijrochilar tarkibi, ijro etish vaqti, joyi va muhitiga qarab) o'zgaradi. Shuning uchun har bir musiqiy folklor namunasining bir necha varianti mavjud bo'ladi. Xalq musiqasida mintaqaviy, milliy va mahalliy uslublar ajratiladi (o'zbek xalq musiqasida Buxoro—Samarkand musika uslubi, Surxondaryo—Qashqadaryo musika uslubi va boshqalar).

Musiqiy folklor namunalari badiiy mazmun jihatidan epik (terma, musiqiy ertak, maddohlik, qissaxonlik, afsona kuylari kabi), dramatik (musiqiy tomosha va boshqalar) va lirik (qo'shiq, lapar, yalla, madhiya va boshqalar) turlarga, ijro

etish sharoitiga qarab — maishiy, marosim qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari va boshqa turlarga ajratiladi. Xalq musiqasi namunalari xalq (omma) badiiy ongining mahsuli sifatida hayot kechirib, yakka holda havaskor xonanda (guyanda, xalfa va boshqalar), sozanda (do'mbrakash, dutorchi kabi) tomonidan, shuningdek, ansambl yoki jamoaviy tarzda ijro etiladi. O'zbek musiqa fol'klori har qanday xalq ijodi kabi mehatkashlarning orzu-umidlari, ularning turmushi va axloqi, sotsial va milliy ozodlik uchun kurashning ifodasi sifatida gavdalanadi. O'zbek xalq musiqasining mavzu jihatdan serqirraligi, janrlarga boyligi va hayotda tutgan o'rnining xilma-xilligi ham ana shu bilan bog'liqdir.

«Yor-yor» qo'shiqlari o'zbek nikoh to'ylari fol'klarining musiqiy janri hisoblanadi. Uning paydo bulishi, janr tabiati va atamasi, qo'shiqning semantikasi haqida o'zbek folklorshunosligida ko'pgina fikrlar bayon etilgan. «Yor-yor»lar nikoh to'ylarining ikkinchi bosqichi — qiz uzatish kechasi aytiladi. «Yor-yor» nafaqat o'zbeklarda, balki qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq kabi turkiy xalqlarda ham keng tarqalgan.

«Yor-yor»larning mavzu doyrasi juda keng bo'lib, unda goh hazil, goh quvnoq, goh yengil yumor, goh achchiq hajviy ohanglar uchraydi. Bu narsa turmushga chiqmagan qizning, o'tkazilayotgan to'yning va nihoyat uylanayotgan yigitning axloqiy xislatlari, jamiyatda tutgan mavqei, insoniy fazilatlarini kabi ko'pgina jihatlari bilan shartlangan.

Barcha turdagi «yor-yor»larning ohangi asosida muayyan metroritmik tartibga solgan tor diapazonli kuylar uyg'unligi yotadi. Ularning har biri o'zining kuy tuzilish tartibi, ohang xarakteri, ritmi, ijro uslubi, shevasi va emotsional ta'sirchanligi bilan farq kiladi.

Mehnat qo'shiqlari faqat mehnat jarayonida: qo'sh haydashda, hosil ko'tarishda, paxta terimida, charx yigirishda, ov qilish vaqtida, meva terishda va boshqa vaqtlarda aytiladi. Bu qo'shiqlarda inson kechinmalari, mehnat, ish turi, tabiat hodisalariga qiyos etilib ifodalangan.

Marosim qo'shiqlari folklorshunoslikning eng muhim omillaridan xisoblanadi. Har bir odat, marosim va an'ana o'zining tarixiy poydevori va ildiziga egadir. Ularning xar biri o'zidan-o'zi paydo bo'lmagan.

O'zbek marosim qo'shiqlari ikki katta turkumga ajraladi. Bu turkumlar, o'z navbatida, turmushdagi vazifalari hamda poetik tabiati bilan farqlanuvchi xilma-xil janrlarni o'z ichiga oladi. **Birinchisi** — mavsum marosimlari bilan bog'liq fol'klor janrlari. **Ikkinchisi** — turkumdagi marosim, ommaviy maishiy turmush bilan bog'liq xolda ijro etiladi.

Allalar onalarning jigarband farzandlariga qilgan hasratlaridir. Qadimda allalar inson mexr-muxabbati bilan siynasi to'la onalarning orzu-umid sadolari, vafosiz, zolim erlarga, jafokor zamonga, toshbag'r ota-onaga bildirilgan g'azab va noroziliklardan iborat bo'lgan. Ularga katta qalin badaliga sotiladigan qiz, cho'ri, kanizak, sevgilisidan zulm bilan ajratilgan ma'shuqaning nola-faryodlari eshitilardi. Hozirgi allalar esa butunlay boshqacha zamonaviy mazmun kasb etadi.

Allalar onalar, buvilar, opalar, xotin-qizlar tomonidan bola uxlatish paytlarida aytiladi. Allalarning boshqa qo'shiqlardan farqi shuki, u qachon bo'lmasin, go'daklar bor xonadonda aytilaveradi.

Laparlar esa boshqa qo'shiqlardan voqeabandligi, raqibbop kuyga ega bo'lishi hamda dialog shaklida ikki qo'shiqchi tomonidan ijro etilishi bilan ajralib turadi.

Termalar o'zbek musiqa fol'klarining mustaqil janrlaridan biri termadir. Termaning lug'aviy ma'nosi tanlangan, saylangan, terib, tanlab tizish demakdir. Dostonchi baxshi shoirlar ko'pchilik yig'ilgan joylarda dostonlardan parchalarni turli mavzulardagi 10 – 12 misralardan 300 – 350 misragacha bo'lgan she'rlarni kuylaydilar. Bu terma deb yuritiladi

Qo'shiq – janr sifatida nisbatan kichik diapazonli kuydan tashkil topgan barmok vaznidagi mustaqil to'rtliklardan iborat. Ayni vaqtda, har bir she'riy misraga tugal melodik to'zilma moslashtirilgan bo'ladi..

Yalla o'zbek musiqa janrida alohida o'rin egallaydi. Odatda, yalla qo'shiq va raqs jo'rligida ijro etiladi.

Demak, ta'lim jarayonida xalq musiqa namunalaridan foydalanish natijasida o'quvchilarni ma'naviy ahloqiy tarbiyalash ,estetik didini rivojlantirish uchun imkoniyat vujudga keladi.Xalq musiqasi har bir shaxsning ma'naviy kamolotini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etish bilan birga ,o'zinig tili, ohangi ,urf –odatlarini ,qadriyatlarini tarannum etadi.

Fol'klar qo'shiqlari insonning ruhiy dunyosini qayta tiklashga ,hayotda uchraydigan to'siqlarni engib o'tishga yordam berish bilan birga ,tabiyat go'zalligi ,xalqlar turmushi haqida tasavvur hosil qilishga ko'maklashadi..

. U yosh avlodni ma'naviy ahloqiy va g'oyaviy nafosatli qilib tarbiyalashda muhim vosita bo'lib hizmat qiladi, chunki xalq musiqasining juda ham nafis va orombaxsh turi bo'lgan “ona allasini” hali tili chiqmagan jajji go'dak beshikda yotgan chog'ida eshitib uni idrok eta boshlaydi.

Musiqiy ohangning yuksak darajada hissiyotga boyligi ,uning inson kechinmalariga kuchli va chuqur ta'sir etishida namoyon bo'ladi.

Fol'klar qo'shiqlarini ijro etish jarayonida so'zning emosionalligi bilan birgalikda undagi o'ynoqilik ,harakatchanlik,imo-ishoralar ,tovushlarning ohangdorligi ,cholg'u sozlarning musiqiy jozibadorligi o'quvchilarga go'zallikka bo'lgan intilishni shakllantiradi hamda estetik tarbiya vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Fol'klar qo'shiqlarida ifodalangan o'gitlar o'rnak bo'lish, namuna ko'rsatish ,murojaat qilish,kinoya ,piching kabi poyetik vositalar bo'lsa , musiqiy ohang- estetik tarbiya manbasi sifatida hizmat qiladi. Fol'klar qo'shiqlarini o'rganish orqali o'quvchilar ma'naviy qadriyatlarimizni, ,xalqimizning milliy karakteri, axloqiy, estetik ,aqliy kabi tushunchalarga ega bo'ladilar.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, fol'klar qo'shiqlari o'quvchilarda yuksak insoniy fazilatlar –vatanparvarlik ,mehnatga muhabbat ,ota –onaga

bo'lgan hurmatni ,do'stga sadoqatni ,insoniy fazilatlarni yanada chuqurroq his etishni o'rgatishda asosiy manba bo'lib hizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. H.Nurmatov."Musiq va estetik madaniyat-Toshkent.T.D.P.U.1995 yil
- 2.O'quvchilarda musiqiy-nafosat tarbiyasini shakllantirish yo'llari. Toshkent.1992 yil.
- 3.O'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish jarayonida Xorazm musiqa fol'kloridan foydalanish yo'llari.Toshkent.2010
4. Karomatov F., O'zbek xalq musiqa merosi, 1—2kitob, T., 1983;
5. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi, T., 1990; Abdullayev RT.
6. Aloviya. M.o'zbek xalq marosim qo'shiqlari. T. 1974 y.
- 7.O'zbek xalq musiqasi. III tom. T.1954 y.
- 8.Ibrohimov O.O'zbek xalq musiqasi ijodi. I qism. T. 1994 y.
9. Yunusov R. O'zbek xalq musiqa ijodi. (ilmiy – usluby tavsilar) II qism. 2000 y.

ЖАДИД МАЪРИФАТПАРВАРЛАРИНИНГ САНЪАТ ВА МУСИҚАГА ОИД ҚАРАШЛАРИ

Ортиқов О., БухДУ магистранти

Мустақиллик йилларида узлуксиз таълим тизими муассасаларида ўқитиладиган барча musiqa фанлари мазмуни ҳам миллий истиқлол ғояси асослари негизда қайтадан шакллантирилди. Бўлажак musiqa ўқитувчиларини тайёрлашда ўзбек халқининг бой musiқий меросини, асрлар оша сайқал топиб келган мумтоз асарларни изчиллик билан ўрганиш ва уларнинг бадиий руҳиятидан фойдаланган ҳолда юксак бадиий дидни шакллантириш муҳим аҳамиятга молик масаладир.

Мустақиллик йилларида узлуксиз таълим тизими муассасаларида ўқитиладиган барча musiqa фанлари мазмуни ҳам миллий истиқлол ғояси асослари негизда қайтадан шакллантирилди. Бўлажак musiqa ўқитувчиларини тайёрлашда ўзбек халқининг бой musiқий меросини, асрлар оша сайқал топиб келган мумтоз асарларни изчиллик билан ўрганиш ва уларнинг бадиий руҳиятидан фойдаланган ҳолда юксак бадиий дидни шакллантириш муҳим аҳамиятга молик масаладир.

Кириш. Жадид маърифатпарвар адиблари дунёвий фанларга катта эътибор билан қарадилар. Айни замонда адабиёт борасидаги қарашлари ҳам чуқур мазмуни ва ҳаётийлиги билан ажралиб туради. Маърифатпарвар Фитрат қомусий ижоди билан ўзбек илм фани юксалишига муносиб ҳисса қўшди. Жадид адабиётшунослиги шаклланишига муносиб ҳисса қўшган Абдурахмон Саъдий қарашлари нафақат адабиёт илми, балки санъат ва musiqa билан боғлиқ илмий қарашлар ривожига ҳам муносиб улуш бўлиб қўшилди. Жадид маърифатпарварларининг руҳиятни покловчи musiqa санъати борасидаги қарашлари, қимматли фикрлари замонавий санъат

SALIMOVA SH.I. O'zbek musiqa folklori estetik tarbiya vositasi	213
NURULLAYEVA N.K. O'quvchilarga estetik ta'lim-tarbiya berishda fol'klor qo'shiqlarining o'rni.	215
ОРТИҚОВ О. Жадид маърифатпарварларининг санъат ва муסיқага оид қарашлари	219
RAHIMOV A.R. , Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarning qo'shiq kuylash malakalarini shakllantirish	223
ГУЛБОЕВ. А.Т Ўзбек миллий муסיқаси орқали шахсда миллий характери, миллий ўзликни англаш тарбия манбаи.	226
MUXAMEDOV T. Folklor va uning o'ziga xos xususiyatlari	228
MIRSHAYEV U.M. O'zbek musiqa folklori va uning janrlar tarkibi	232
MIRSHAYEVA D.A. O'zbek musiqa folklori	234
ҚУРБОНОВА Ў.У. Миллий халқ маросим қўшиқлари - тарбия манбаи сифатида	237
РАЖАБОВ Д.З. Ўқувчиларга миллий қадриятлар воситасида эстетик тарбия бериш	241
ЕРЕЖЕПОВ А.А. Халқ достонларини ижро этилиши асосида ўқувчи-ёшларнинг маънавий-ахлоқий таълим-тарбиясини шакллантиришнинг шакл ва усуллари	245
РАХМАТОВА М., RAMAZONOVA О'. Buxoroda bolalar folklor qo'shiqlarini ijro etishhig o'ziga xos uslubi	248
B. Q.SAYIDOV. Mumtoz ashula ijrochiligida yo'l qo'yilayotgan vazn muammolari	250

Muharrir:

Texnik muharrir:

Musahhih:

Sahifalovchi:

G'. Murodov

G. Samiyeva

A. Qalandarov

M. Ortiqova

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 03.11.2020. Bichimi 60x84. Kegli 14 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog'ozi. Bosma tobog'i 16,0. Adadi 100. Buyurtma №168.

Buxoro viloyat Matbuot va axborot boshqarmasi
 "Durdona" nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
 Bahosi kelishilgan narxda.

"Sadriddin Salim Buxoriy" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
 Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45